

KISWAHILI

Tarehe: 05 / 07 /2022
Wakati: 8h30' -10:30'

MTIHANI WA MWISHO WA MUHULA WA TATU

KIWANGO:
MICHEPUO

Kidato cha Nne
Somo la kuchaguliwa

MUDA:

Saa mbili (2)

ALAMA:

..... /40

MAELEKEZO

- Usifungue karatasi hii ya mtihani bila ruhusa.
- Mtihani huu unaundwa na sehemu kuu nne: Ufahamu, Sarufi, Fasihi na Utungaji.
- Mtihani huu unaundwa na maswali 10.
- Jibu maswali yote kulingana na maelekezo yaliyotolewa.
- Tumia kalamu ya bluu au nyeusi

SEHEMU YA I: UFAHAMU (alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kuhusu mchezo wa kandanda, halafu jibu maswali uliyopewa hapo chini.

Mchezo wa Kandanda

Timu ya Gikondo ni timu maarufu katika mpira wa miguu. Inajulikana kwa uwezo wake wa kufunga magoli mengi kutokana na wachezaji wake hodari. Wiki jana, timu hii ilishindana na timu ya Gicumbi. Mpira ulimalizika kwa timu ya Gikondo kushinda mabao matatu kwa sifuri.

Mpira ulipoanza, timu zote zilianza kucheza kwa tahadhari kwa dakika za mwanzoni. Katika kipindi cha kwanza, wachezaji wa timu ya Gikondo walikuwa wanaonyesha uhodari wao wa kawaida wa kupiga mashuti makali na kupiga chenga tofauti na ilivyokuwa kwa wachezaji wa timu ya Gicumbi. Watazamaji wa mpira walikuwa wanashangilia kwa furaha wakipiga kelele: "Kalisa mpira ni wako, mvishe kanzu mtoto huyo, mpige chenga kama tatu, weee! Hamkusomea shule moja... Endelea pale!!!".

Baada ya dakika kumi tu toka mpira kuanza, wachezaji wa Timu ya Gikondo walipasiana mpira kwa pasi za haraka haraka mpaka katika lango wa timu ya Gicumbi. Papo hapo sauti kali zilipigwa, vigelegele na vikengele vingi vilisikika kusherehekea goli maridadi. Timu ya Gikondo ilishangiliwa kwa kufunga goli la kwanza. "Gikondo, oye oye, oye! Magoli yako yaanze kumiminika kama maji ya mvua. Oyee, oyee shinda tu, ushindi ni wako!!!". Watazamaji walishangilia.

Mimi nilikuwa hapo uwanjani nikichunguza yaliyokuwa yakinende. Baada ya goli hilo la kwanza, punde si punde, nilimwona mchezaji Karake akishika mpira na kuandika goli la pili kwa kichwa maridadi. Nami nilijiunga na watazamaji tukashangilia timu ile kutokana na uhodari wa wachezaji wake. Mpira uliendelea kuwa mkali kati ya timu mbili. Wachezaji kwa upande wa Gicumbi walionekana kutumia nguvu zaidi. Wao walijaribu kupiga mashuti makubwa katika lango la timu ya Gikondo lakini mlinda mlango wa timu ya Gikondo alikuwa hodari sana. Kuna wakati aliweza kuudaka mpira ambao ulikuwa na kasi sana na hivyo kuikosisha goli la wazi kabisa timu ya Gicumbi. Mashabiki wa Gicumbi wote walikuwa wamekosa goli lililokuwa limehesabiwa na mashabiki wengi. Mchezo uliendelea mpaka mpira ulipotoka nje.

Wakati huo wachezaji wa timu ya Gikondo walitakiwa kuurudisha mpira kiwanjani. Mpenzi ndiye alienda kuurudisha mpira kiwanjani. Yeye aliutupia Kalisa ambaye alipiga chenga moja nzuri. Wakati alipotaka kupiga chenga nyingine mchezaji wa Gicumbi aliunawa mpira. Hivyo basi, mpira ulipelekwa mbele ya lango la timu ya Gicumbi. Shuti kubwa lilipigwa na Kamoso na mara hiyo sauti nyingi zilisikika zikishangilia goli la tatu la timu ya Gikondo. Katika dakika hizo, wachezaji walipewa dakika za mapumziko kwa kuwa kipindi cha kwanza cha mpira kilikuwa kimemalizika.

Kipindi cha pili kilianza kwa kasi kwa wachezaji wa timu zote. Kila upande ulikuwa unataka kupata goli la haraka. Ndani ya muda mfupi, ilibainika kuwa wachezaji wa timu ya Gicumbi walikuwa wameanza kuishiwa nguvu na hivyo kuonekana kuwa wadhaifu. Kocha wa timu ya Gicumbi akifanya mabadiliko ya kuwatoa wachezaji watatu waliokuwa wamechoka. Baada ya mabadiliko hayo, timu ya Gicumbi ilipata uhai tena. Ijapokuwa timu zote ziliendelea kushambuliana kwa zamu. Katika dakika za mwisho, mchezo ulikuwa kwenye upande wa timu ya Gikondo. Kwani wachezaji wa Gikondo walicheza pasi fupifupi za uhakika zilizowafanya waumiliki mpira.

Zaidi ya hivyo, wachezaji wa Gikondo walipata fursa ya kupiga mashuti makali katika lango la Gichumbi. Kila aliyejekuwepo uwanjani alijiuliza kwa nini hawakufanya hivi toka mwanzoni? Jitihada hizi za kutafuta goli jingine hazikufanikiwa kwa muda ulikuwa umeyoyoma.

Baada ya dakika chache, refa alipiga kipenga kuashiria kumalizika kwa mchezo. Timu ya Gikondo iliibuka mshindi kwa kupata mabao matatu kwa sifuri. Kila timu na mashabiki wake walirudi makwao. Mashabiki wa timu ya Gikondo walirudi na furaha tele ya ushindi huku wakiimba nyimbo nyingi za kuisifu timu yao kwa ushindi. Nao mashabiki wa timu ya Gicumbi walirudi makwao wakiwa na huzuni huku wakijifariji kwa kusema, “Asiyekubali kushindwa si mshindani”.

Maswali ya Ufahamu

1. Ni sababu gani zinazoifanya timu ya Gikondo kuwa maarufu (**alama 3**)
2. Timu ipi ilionyesha uhodari zaidi kati ya timu zinazozungumziwa katika kifungu hiki cha habari? Eleza jibu lako. (**alama 3**)
3. Kwa nini wachezaji wa timu ya Gicumbi walionekana kuwa dhaifu katika kipindi cha pili? (**alama 2**)
4. Matokeo ya mchezo yalikuwa yapi? (**alama 2**)

5. Mabao ya timu ya Jikondo yaliingia katika kipindi cha ngapi cha mchezo? (**alama 2**)
6. “Asiye kubali kushindwa si mshindani”, eleza. (**alama 3**)

SEHEMU YA II: SARUFI NA MATUMIZI YA LUGHA (Alama 10)

7. Andika sentensi zifuatazo katika hali kanushi. (**Alama 5**)
 - a. Tungepanda miti kwenye milima, tungepata mvua ya kutosha.

- b. Wangelijua madhara ya ugonjwa wa Malaria wangelitumia vyandarua kila usiku.
- c. Ungeonana na daktari ungetibiwa.
- d. Wangelichezea uwanjani mwao wangelipata ushindi.
- e. Ningalijua kwamba mvua ingalinyesha ningalinunua mwavuli.

8. Bainisha nomino zinazotokana na vitenzi vifuatavyo: (Alama 5)

Mfano: kulinda= mlinzi.

- a) Kupumzika
- b) Kutangaza
- c) kucheza
- d) kushinda
- e) Kuzoea

SEHEMU YA III: FASIHI (Alama 5)

9. Fani hutofautiana na maudhui. Eleza. (Alama 5)

SEHEMU YA IV : UTUNGAJI (Alama 10)

10. Chagua mada moja itunge insha yenyenye maneno kati ya 100 na 120. : (alama 10)

- a. Umoja wa raia ndio msingi wa maendeleo ya nchi.**
- b. Usawa wa jinsia**

MWISHO !

KISWAHILI

Tarehe: 22 / 06 /2022

Wakati: 8h30' am-11:30' am

MTIHANI WA MWISHO WA MUHULA WA TATU

KIWANGO:

MICHEPUO

Kidato cha Nne

LKK, LKF

MUDA:

Saa tatu (3)

ALAMA:

..... / 100

MAELEKEZO

- Usifungue karatasi hii ya mtihani bila ruhusa.
- Mtihani huu unaundwa na sehemu kuu nne: Ufahamu, Sarufi, Fasihi na Utungaji.
- Mtihani huu unaundwa na maswali 20.
- Jibu maswali yote kulingana na maelekezo yaliyotolewa.
- Tumia kalamu ya bluu au nyeusi

MTIHANI WA KUMALIZA MWAKA 2021-2022

Kidato cha Nne

Mchepuo wa Lugha

Mwaka wa shule: 2021-2022

Muda: Saa 3

Jumla ya alama: 100

SEHEMU YA I: UFAHAMU (alama 25)

1. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha ujibu maswali yanayohusika

Kila mwaka chama cha wanafunzi wa Kiswahili wa vyuo vikuu nchini Rwanda hukutana katika shughuli za mazungumzo na majadiliano kwa madhumuni ya kukuza uwezo wao wa kuzungumza kwa ufasaha lugha ya Kiswahili. Mazungumzo wanayoyafanya katika mikutano yao hujulikana kwa majina ya mdahalo na mjadala. Katika mazungumzo hayo wao hujigawa katika makundi tofauti kulingana na mada zilizoandaliwa ili kutoa maoni yao kwa masuala mbalimbali yanayozikabili jamii mbalimbali za Kiafrika.

Miongoni mwa mazungumzo yanayofanywa kila mwaka, mdahalo ndio unaopendwa na wanafunzi wengi. Wao husema kuwa katika mazungumzo haya wazungumzaji hupata fursa ya kuonyesha fikra zao na mawazo yao kuhusu mada iliyotolewa. Kwa kuwa majadiliano haya huzihusisha pande mbili zenye misimamo tofauti. Watu wengi wanaosikiliza majadiliano ya aina ya mdahalo hufurahia jinsi wazungumzaji wanaotetea mada hushikilia mawazo yenye kuunga mkono mada kwa kutafuta hoja muhimu zinazowachangamsha wasikilizaji waliopo.

Kwa upande mwingine wapinzani nao hutafuta hoja na mifano ya kuthibitisha maoni yao ili kujaribu kuwaridhisha wanaosikiliza kwa minajili ya kutaka waungwe mkono na wengi wao. Hivyo basi, watu wengi hufurahia mashindano haya ambapo watetezi na wapinzani hushindana kimawazo kulingana na mada ya kusisimua iliyochaguliwa kuzungumziwa.

Katika mazungumzo haya ni lazima kuwepo na mwenyekiti ambaye anaendesha mdahalo kwa kuufungua, kumpa fursa atakayesema na kuhakikisha kwamba kila msemaji anatumia muda aliopangiwa. Hali kadhalika mhusika huyu anahakikisha kwamba kunakuwa na nidhamu wakati wa kuendesha mdahalo. Mazungumzo yanapofikia kikomo, mwenyekiti hufunga mdahalo baada ya kupigisha kura ili kujua ni upande gani ulioshinda.

Ili kufanikisha shughuli hii, mwenyekiti husaidiwa na katibu ambaye kazi yake muhimu ni kuandika hoja zinazotolewa na wasemaji na kuisomea hadhira hoja hizo zilizotolewa na kutangaza matokeo ya kura zilizopigwa. Mwenyekiti

hulipongeza kundi lililoshinda kwa kusema, "Hongera. Pigieni makofi washindi." na wakati huo huo hadhira huwapigia makofi.

Kabla ya kuanza mazungumzo, mlezi wa chama cha wanafunzi wa shule hizi huchukua fursa ya kutoa maelezo kuhusu umuhimu wa mazungumzo ya aina hii kwa kuwachochea wanafunzi wengi kushiriki katika mazungumzo yaliyopangwa ili kuwapa uzoefu wa kuzungumza hadharani na kutoa hoja zenye kujaribu kutaka kuungwa mkono na hadhira iliyopo. Mashindano mengi hufanywa baina ya wanafunzi wa chuo kimoja na wanafunzi wa chuo kingine kiasi kwamba zawadi tele hutolewa kwa washindi.

Pengine, mazungumzo mengine katika mikutano ya wanafunzi hawa huchukua utaratibu tofauti kidogo na ule unaozingatiwa katika mdahalo. Hapa mazungumzo hufanywa kuhusu suala fulani linalohitaji kujadiliwa na kutafutiwa ufumbuzi. Mazungumzo ya aina hii ndiyo hujulikana kwa jina la mijadala. Wanafunzi wanaoshiriki katika mijadala mingi, husema kuwa hii ni njia pia ya kukuza uwezo wao wa kufikiri na kutafuta masuluhisho kwa masuala yanayoikumba jamii fulani. Katika mazungumzo haya ni lazima kuwepo pia na mwenyekiti ambaye anaongoza majadiliano kwa kuchagua wazungumzaji ili watoe mchango wao kuhusu suala lililopo. Mwenyekiti humpa fursa mzungumzaji kwa kusema, "Simama utoe mchango wako."

Mzungumzaji aliyechaguliwa huweza kutoa hoja zake kulingana na anavyolifirkia suala bila kushikilia upande wowote. Mara nyingi, mijadala huweza kufanyika katika makundi madogo madogo au makubwa na kiongozi huzusha mawazo na kuhakikisha ikiwa kuna mwenendo mwema kati ya washiriki wa mijadala huo. Kiongozi huyo wa mijadala huwa na majukumu tofauti kwani ndiye anayetoea muhtasari wa mawazo yaliyotolewa. Mada zinazojadiliwa katika mijadala ni zile ambazo zinahitaji ufanuzi kutokana na mchango wa mawazo ya wengi na kila mshiriki anayetoea hoja zake, huweza kuunga mkono maoni ya wenzake au kuyapinga kwa minajili ya kutoa mchango wake wa kutatua tatizo linalojadiliwa. Wanafunzi wengine wanaoshiriki katika mijadala inayoandalika hubainisha umuhimu na nafasi yake ya kukuza uwezo wa kitaaluma, kukuza fikra na hali ya udadisi kwa wanafunzi. Kama ilivyo midahalo, mijadala humpa mwanafunzi uwezo wa kushawishi watu katika hadhira na kutambua binafsi kipawa chake cha kuzungumza na haiba yake mbele ya wenzake. Mwanafunzi anayeshiriki katika mijadala na mdahalo anazoea kuheshimu muda aliopewa na kuweza kupanga mawazo yake kwa mfuatano mzuri. Yeye anakuza stadi ya utumiaji wa lugha kwa kuwa anaweza kuutumia msamati na kujizoeza kutumia matamshi mazuri ya lugha. Jambo muhimu pia katika midahalo na mijadala inayofanywa na wanafunzi wa Kiswahili wa vyuo vikuu nchini Rwanda ni kwamba mazungumzo yanayofanywa huwazoeza wengi kusikiliza na kupima maoni na hoja za wenzao, kuelewana na wengine kutoka sehemu mbalimbali za nchi, kuheshimiana kulingana na

mawazo tofauti yanayotolewa na kila mzungumzaji, kudumisha udugu, umoja, amani na maridhiano kati yao. Kwa hiyo, mjadala na mdahalo ni zoezi zuri kwa mwanafunzi yeyote anayetaka kukuza uwezo wa mawasiliano, majadiliano, mahojiano, ujuzi wa kutoa maoni yake na kujitambua katika jamii yake.

1. Ni kwa sababu gani wanafunzi wa Kiswahili wa vyuo vikuu nchini Rwanda hukutana kila mwaka? **(alama 3)**
2. Eleza maana ya mdahalo. **(alama 3)**
3. Toa maana ya mjadala. **(alama 3)**
4. Kazi ya katibu ni ipi katika mdahalo? **(alama 3)**
5. Eleza kazi ya kila upande katika mdahalo? **(alama 4)**
6. Mjadala una lengo gani? **(alama 4)**
7. Unajifunza nini kutokana na kifungu cha habari hiki? **(alama 5)**

SEHEMU YA II: SARUFI NA MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 25)

8. Fasili maana ya lugha. **(Alama 3)**
9. Jamii ni nini? **(Alama 5)**
10. Eleza hasara zinazotokana na kutumia lugha moja. **(Alama 5)**
11. Jaza nafasi iliyoachwa wazi kwa kutumia maneno yafuatayo: **chombo, kiungo, manufaa, madhara, lugha ya Kiswahili, utamaduni, imeteuliwa, pato.** **(Alama 8)**
 - i. Kufuata kanuni zote za shule kulimletea
 - ii.inazungumzwa katika jamii nyingi barani Afrika.
 - iii. Lugha nicha kupashana habari.
 - iv. la mfanyabiashara huyu ni kubwa kwa sababu anapokea wateja wengi wenye lugha mbalimbali.
 - v. Ukataji wa miti ulileta mengi kwa sababu mvua iliponyesha kulitokea mmomonyoko wa ardhi.

vi. wa Wanyarwanda unadumisha amani, ushirikiano, upendo, kazi na kusaidiana.

vii. Daraja lile ni kati ya maeneo yale.

viii. Nchi yetu mionganini mwa nchi kumi zenyenye usalama duniani kote.

12. Andika sentensi zifuatazo katika wingi. (**Alama 4**)

a. Koti langu limechafuka.

b. Shirika lako linajulikana sana.

c. Gari lake ni la kifahari.

d. Jumba letu linapendeza.

SEHEMU YA III : FASIHI (Alama 30)

13. Toa mifano mitano ya kazi za fasihi unazozifahamu. (**Alama 5**)

14. Fasihi hudumisha na kuendeleza lugha. Eleza (**Alama 3**)

15. Fasihi hutumia lugha kisanaa. Jadili. (**Alama 5**)

16. Namna gani fasihi inavyoweza kuhatarisha utengamano wa jamii? (**Alama 5**)

17. Nini maana ya wahusika? (**Alama 2**)

18. Fafanua wajibu wa mhakiki wa kazi za fasihi? (**Alama 6**)

SEHEMU YA IV: UTUNGAJI (Alama 20)

19. Ni nini lengo la mijadala na midahalo? (**Alama 5**)

20. Tunga insha yenye maneno kati ya 200 na 220 kuhusu mada ifuatayo : « Elimu isiyo na ubaguzi ndio msingi wa maendeleo ya nchi ». (**Alama 15**)

MWISHO!

MTIHANI WA KUMALIZA MWAKA 2021-2022

Kidato cha Nne

Michepwo mingine

Mwaka wa shule: 2021-2022

Muda: Saa 2

Jumla ya alama: 40

SEHEMU YA KWANZA: UFAHAMU (alama 15)

1. Umaarufu wa timu ya Gikondo unatokana na uwezo wake wa kufunga magoli mengi kutokana na wachezaji wake hodari
2. Ni timu ya Gikondo. Kwa sababu iliweza kufiunga timu ya Gicumbi magoli matatu wa sufuri
3. Ni kwa sababu walikuwa wametumia nguvu nyingi katika kipindi cha kwanza.
4. Timu ya Gikondo iliishinda timu ya Gicumbi magoli matatu kwa sufuri
5. Katika kipindi cha kwanza
6. Timu ya Gicumbi na Gikondo ziliingia uwanjani bila kujua atakayeibuka na ushindi. Kwa vyovyote vile ni lazima kupata mshini kati ya timu mbili zinazoshindana. Kwa hiyo ni lazima kila timu inayoingia uwanjani itarajie kushindwa au kushinda ila sivyo isiitikie mchezo

7. Kukanusha (Alama 5)

- a. Tusingepanda miti kwenye milima, tusingepata mvua ya kutosha.
- b. Wasingelijua madhara ya ugonjwa wa Malaria, wsingelitunia vyandarua kila usiku.
- c. Usingeonana na daktari usingetibiwa.
- d. Wasingelichezea uwanjani mwao wasingelipata ushindi.
- e. Nisingalijua kwamba mvua isingalinyesha, nisingalinunua mwavuli.

8. Nomino zinazotokana na vitenzi : (Alama 5)

- a) Mapumziko
- b) Tangazo, utangazaji, mtangazaji
- c) Wachezaji, mchezo, mchezeshaji
- d) Ushindi, mshindi

e) Zoezi, usoefu

SEHEMU YA III: FASIHI (Alama 5)

9. Fani ni sura ya nje ya kazi ya fasihi yaani ufundi wa msanii katika kuumba umbo la kazi yake ya fasihi kutokana na ubunifu wake ilhali maudhui ni sura ya ndani ya kazi ya fasihi yaani mawazo na mafunzo yote yanayozungumziwa (ni mambo yote yanayosemwa au yanayokusudiwa kusemwa). (**Alama 5**)

10. Baadhi ya hoja (Alama 10)

- Kueleza mada (umoja, wananchi, msingi, maendeleo ya nchi).
- Kuwa na umoja kunasaidia kuwa na amani.
- Kuwa na umoja kunasaidia kuelewana na kusikilizana.
- Kuwa na umoja kuasaidia kufanya kazi kwa pamoja.
- Nchi haiwezi kusonga mbele ikiwa na ugomvi.

Wakati wa kutunga Insha ni lazima kuzingatia mambo yafuatayo:

- Sarufi/matumizi ya lugha sahihi
 - Usafi wa maandishi
 - Mgawanyiko wa aya
 - Mtiririko wa mawazo yenye mantiki
 - Mpangilio na mwonekano mzuri wa insha
-
- Kuzingatia sehemu kuu za insha

SEHEMU KUU ZA INSHA

1. Mada au kichwa cha insha: Mada ya insha hutambulisha jambo linalozungumziwa katika insha. Mada ya insha haifai kuzidi maneno manane. Mara nyingi mada ya insha huandikwa kwa herufi kubwa na kupigiwa mstari. Lazima mada iwe na mvuto kwa msomaji.

2. Utangulizi au mwanzo wa insha: Utangulizi wa insha mara nyingi huwa ni aya moja tu. Unafaa kuvutia kwa kiwango cha juu ili kumpa msomaji hamu ya kutaka kusoma insha nzima. Katika sehemu hii inampasa mwandishi atoe maelezo mafupi na maana ya habari aliyopewa

3. Kiini cha insha: Hii ndiyo sehemu muhimu sana kwa sababu inabeba ujumbe kamili wa insha nzima. Aya nyingi huandikwa hapa na ni bora aya hizi ziandikwe kwa namna ya kutiririsha matukio kuanzia mwanzo hadi mwisho wa insha. Inamlazimu mwandishi afafanue kwa mapana mada anayoishughulikia huku akitoa mifano hai inayoendana na hali halisi. Kwa kawaida sehemu hii hueleza kwa ukamilifu kila hoja iliyodokezwa katika utangulizi.

4. Hitimisho au mwisho wa insha: Sehemu hii huwa na sentensi chache tu katika aya moja. Hitimisho hufupisha yaliyoandikwa katika mwili wa insha kwa namna ya kuvutia msomaji. Inampasa mwandishi kutoa mapendelekezo (maoni) ya msingi au kusisitiza kwa ufupi yale aliyoyaelezea katika habari yenye. Mwisho wa insha huonyesha uhusiano uliopo kati ya utangulizi na maelezo yaliyomo katika mwili.

MWONGOZO WA KUKOSOA MTIHANI WA KUMALIZA MWAKA 2021-2022

Kidato cha Nne

Mchepuo wa Lugha

Mwaka wa shule: 2021-2022

Muda: Saa 3

Jumla ya alama: 100

SEHEMU YA I: UFAHAMU (alama 25)

1. Ni kwa sababu ya kukuza uwezo wao wa kuzungumza kwa ufasaha lugha ya Kiswahili.
2. Ni majadiliano ambayo huzihusisha pande mbili zenyenye misimamo tofauti. Katika mdahalo kuna upande wa wazungumzaji wanaotetea kauli na wengine wanaopinga kauli iliyotolewa. watetezi na wapinzani hushindana kimawazo kulingana na mada ya kusisimua iliyochaguliwa kuzungumziwa. Katika mazungumzo haya ni lazima kuwepo na mwenyekiti ambaye anaendesha mdahalo kwa kuufungua, kumpa fursa atakayesema na kuhakikisha kwamba kila msemaji anatumia muda aliopangiwa. Hali kadhalika mhusika huyu anahakikisha kwamba kunakuwa na nidhamu wakati wa kuendesha mdahalo. Mazungumzo yanapofikia kikomo, mwenyekiti hufunga mdahalo baada ya kupigisha kura ili kujua ni upande gani ulioshinda.
3. Mjadala ni mazungumzo juu ya jambo maalum ambayo hufanywa na watu kwa kutoa hoja zao kwa jambo fulani linalotakiwa ufanuzi au ufumbuzi wa suala lililopo kwa mchangano wa mawazo hayo ya watu wanaoshiriki katika mazungumzo hayo. Ni mazungumzo ambayo hufanywa kuhusu suala fulani linalohitaji kujadiliwa na kutafutiwa ufumbuzi. Katika mjadala kiongozi humruhusu ye yote atakaye kutoa mchangano kwani hakuna makundi ya watetezi na wapinzani wa mjadala.
4. Kazi yake muhimu ni kuandika hoja zinazotolewa na wasemaji na kuisomea hadhira hoja hizo zilizotolewa na kutangaza matokeo ya kura zilizopigwa.
5. - Upande wa watetezi wa kauli una una kazi ya kuunga mkono kauli au mada iliyopo kwa kutafuta hoja muhimu zinazowachangamsha wasikilizaji waliopo.
- Upande wa wapinzani una kazi ya kupinga kauli au mada, kutafuta hoja na mifano ya kuthibitisha maoni yao ili kujaribu kuwardhisha wanaosikiliza kwa minajili ya kutaka waungwe mkono na wengi wao
6. Mjadala una lengo la kukuza uwezo mtu wa kufikiri na kutafuta masuluuhisho kwa masuala yanayoikumba jamii fulani.

7. Kutohana na kifungu hiki nimejifunza kwamba midahalo na mijadala ni aina ya majadiliano kati ya watu ambayo husaidia kukuza uwezo wa mtu wa kufikiri na kutumia lugha kimazungumzo na kimaandishi pamoja na kutafuta suluhu kwa matatizo kadhaa yanayokumba jamii

SEHEMU YA II: SARUFI NA MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 25)

- 8.** Lugha ni chombo mawasiliano kati ya watu. (**Alama 2**)
- 9.** Jamii huelezwa kama kundi la watu wanaoishi katika eneo moja. Watu hawa huwakilishwa na utamaduni mmoja na mara nyingi huwa na lugha moja inayowatambulisha kama kundi moja la watu. Vilevile jamii ni kundi la viumbe wenye asili moja au mkusanyiko wa watu au vitu. (**Alama 5**)
- 10.** Hasara za kutumia lugha moja katika jamii hujitokeza pale wanajamii hawawezi kuwasiliana na ulimwengu mzima. Wao hujifungia mahali pamoja na kujivekea mipaka ya kupata habari na kujua yanayotendeka katika jamii nyingine. (**Alama 5**)
- 11.**
- i. Kufuata kanuni zote za shule kulimletea **manufaa**
 - ii. **Lugha ya Kiswahili** inazungumzwa katika jamii nyingi barani Afrika.
 - iii. Lugha ni **chombo** cha kupashana habari.
 - iv. **Pato** la mfanyakishara huyu ni kubwa kwa sababu anapokea wateja wengi wenye lugha mbalimbali.
 - v. Ukataji wa miti uliletta **madhara** mengi kwa sababu mvua iliponyesha kulitokea mmomonyoko wa ardhi.
 - vi. **Utamaduni** wa Wanyarwanda unadumisha amani, ushirikiano, upendo, kazi na kusaidiana.
 - vii. Daraja lile ni **kiungo** kati ya maeneo yale.
 - viii. Nchi yetu **imeteuliwa** miongoni mwa nchi kumi zenye usalama duniani kote.
- 12.** Wingi
- a. Makoti yetu yamechafuka.
 - b. Mashirika yenu yanajulikana sana.
 - c. Magari yao ni ya kifahari.

d. Majumba yetu yanapendeza.

SEHEMU YA III : FASIHI (Alama 30)

- 13.** Mifano ya kazi za fasihi ni kama vile: hadithi, methali, vitendawili, riwaya, tamthilia, mashairi, nyimbo, nk. **(Alama 5)**
- 14.** Kadiri lugha inavyotumiwa na watanzi, ndivyo inavyokua na kupevuka. Lugha huhifadhiwa na kukuzwa kupitia kazi za fasihi. Maneno mengi yatumiwayo leo katika lugha mbalimbali yalibuniwa na kunezwa na watanzi wa mashairi, riwaya, nyimbo, tamthilia, sanaa za maonyesho, n.k.
- 15.** Fasihi hutumia lugha kisanaa. Kila mtu anayejishughulisha na utunzi wa kazi ya fasihi huitazama kwanza jamii yake na kueleza mambo yote ambayo yanatendeka katika jamii hiyo kwa njia ya lugha. Anatumia lugha namna isiyo ya kawaida, yenye kuvutia wengi katika kuwasilisha ujumbe wake. **(Alama 5)**
- 16.** Fasihi inaweza kuwa chanzo cha madhara katika jamii inapotumiwa vibaya. Mfano ni jinsi nyimbo zilivyochochea uhasama nchini Rwanda baina ya wananchi na kuishia kwenye mauaji ya kimbari dhidi ya watutsi yaliyotokea mwaka wa 1994. **(Alama 5)**
- 17.** Wahusika ni watu, wanyama, vitu, hata viumbe wa kufikirika ambao msanii wa kazi ya fasihi hutumia ili kufanikisha ujumbe kwa jamii husika. **(Alama 2)**
- 18.** Mhakiki wa kazi za fasihi huwa na majukumu yafuatayo: Kuisoma kazi ya fasihi kwa makini na kuielewa, Kuchambua vipengele vya fani na maudhui katika kazi hiyo, Kueleza ubora na udhaifu wa matumizi ya vipengele vya fani na maudhui katika kazi hiyo. **(Alama 6)**

SEHEMU YA IV: UTUNGAJI (Alama 20)

- 19.** Midahalo na mjadala ni lengo la kukuza uwezo wa maongezi mionganoni mwa wanafunzi kwa kukuza kiwango chao cha msamiati. **(Alama 5)**
- 20.** Utungaji wa insha

Baadhi ya hoja **(Alama 15)**

- Maana ya elimu
- Maana ya elimu isiyo na ubaguzi
- Watu wote wakielimishwa watajenga nchi (wasichana kwa wavulana, wenye ulemavu kwa wale wasio nao, wanaume kwa wana wake)
- Ushirikiano (kidole kimoja hakivunji chawa)

Wakati wa kutunga Insha ni lazima kuzingatia mambo yafuatayo:

- Sarufi/matumizi ya lugha sahihi
- Usafi wa maandishi
- Mgawanyiko wa aya
- Mtiririko wa mawazo yenyenye mantiki
- Mpangilio na mwonekano mzuri wa insha

Mwanafunzi azingatie sehemu za insha kama ifuatavyo:

- **1. Mada au kichwa cha insha:** Mada ya insha hutambulisha jambo linalozungumziwa katika insha. Mada ya insha haifai kuzidi maneno manane. Mara nyingi mada ya insha huandikwa kwa herufi kubwa na kupigiwa mstari. Lazima mada iwe na mvuto kwa msomaji.
- **2. Utangulizi au mwanzo wa insha:** Utangulizi wa insha mara nyingi huwa ni aya moja tu. Unafaa kuvutia kwa kiwango cha juu ili kumpa msomaji hamu ya kutaka kusoma insha nzima. Katika sehemu hii inampasa mwandishi atoe maelezo mafupi na maana ya habari aliyopewa
- **3. Kiini cha insha:** Hii ndiyo sehemu muhimu sana kwa sababu inabeba ujumbe kamili wa insha nzima. Aya nyingi huandikwa hapa na ni bora aya hizi ziandikwe kwa namna ya kutiririsha matukio kuanzia mwanzo hadi mwisho wa insha. Inamlazimu mwandishi afafanue kwa mapana mada anayoishughulikia huku akitoa mifano hai inayoendana na hali halisi. Kwa kawaida sehemu hii hueleza kwa ukamilifu kila hoja iliyodokezwa katika utangulizi.
- **4. Hitimisho au mwisho wa insha:** Sehemu hii huwa na sentensi chache tu katika aya moja. Hitimisho hufupisha yaliyoandikwa katika mwili wa insha kwa namna ya kuvutia msomaji. Inampasa mwandishi kutoa mapendekezo (maoni) ya msingi au kusisitiza kwa ufupi yale aliyoyaelezea katika habari yenyewe. Mwisho wa insha huonyesha uhusiano uliopo kati ya utangulizi na maelezo yaliyomo katika mwili.

MWISHO!